

UOT 343.98.067

DOI: <https://doi.org/10.62130/MBDD6316>**Canpolad DAANOV**

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin

Polis Akademiyasının rəisi,

polis general-mayoru

0000-0002-1159-1171

TALAMA CİNAYƏTLƏRİNİN ARAŞDIRILMASINDA BƏZİ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN VƏ METODLARIN TƏTBİQİNİN KRİMİNALİSTİK ASPEKTLƏRİ

XÜLASƏ

Müasir dövrdə innovativ kriminalistik texnologiyalarının inkişaf prosesi ilə bağlı müvafiq texniki vasitələrin və metodların seçilməsi, onların kriminalistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, eyni zamanda cinayətlərin açılması və araşdırılmasında tətbiqi zərurəti aktualıq təşkil edir. Məqalədə cinayətlərin açılması, araşdırılması və qarşısının alınması üçün kriminalistik əhəmiyyətə malik məlumatların əldə edilməsi məqsədilə rəqəmsal texnologiyaların inkişafına uyğun yeni üsul və metodların işlənilib hazırlanması və onlardan istifadə imkanları göstərilmişdir. Digər növ cinayətlərdə olduğu kimi, vətəndaşların şəxsi əmlakının talaması ilə bağlı hüquqazidd əməllərin aşkar olunmasında və araşdırılmasında pilotsuz uçuş aparatlarından, 3D modelləşdirmədən, biodetektorlardan, avtomatlaşdırılmış barmaq izi sistemlərindən və s., eləcə də qeyri-ənənəvi metodlardan istifadə imkanları şərh edilmişdir.

Açar sözlər: rəqəmsal kriminalistika, innovativ metod, süni intellekt, rəqəmsal texnologiya, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi, odorologiya, qeyri-ənənəvi metodlar, kriminalistik genoskopiya.

Giriş

Dünyada rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı cinayətlərin araşdırılma mərhələsinin dəyişməsinə səbəb olmuş və bu istiqamətdə mövcud innovativ üsul, vasitə və metodlar isə tədricən ayrı-ayrı dövlətlərin müxtəlif hüquq sahələrində təsbit olunmağa başlamışdır. Bir hüquq sahəsi kimi kriminalistika elminin dinamik inkişafı təbiət və texniki elmlər, eləcə də informasiya texnologiyaları sahəsində əldə olunan yeni nailiyyətlərlə sıx bağlıdır. Elm və texnikanın inkişafı cinayət izlərinin aşkar edilməsinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, onlar əsasında daha vacib kriminalistik əhəmiyyət kəsb edən məlumatların əldə olunmasına xidmət edən innovativ texnologiyaların və metodların təşəkkül tapması-

na imkan yaratdı [1, s.170]. Digər tərəfdən isə kriminalistika elminin cinayətkarlıqla mübarizənin ön sıralarında durmaqla, əsas vəzifələrindən biri cinayətin aşkar edilməsi, açılması, araşdırılması və təqsirli şəxsin ifşa edilməsi məqsədilə texniki-taktiki üsul, vasitə və metodların tətbiqi istiqamətində tövsiyələr hazırlamaqdır. Müasir dövrdə cinayətlərin araşdırılmasında kriminalistika sahəsində innovativ texnologiyalardan istifadə edilməsi onlara yaranan tələbatdan irəli gəlir. M.V.Jijina haqlı olaraq müasir kriminalistik innovasiyanın inkişafının bir neçə əsas istiqamətini qeyd edir. Birincisi, prinsiplial olaraq yeni materialların istifadəsi yeni texnologiyaların inkişafı və tətbiqi ilə bağlıdır. İkinci istiqamət müxtəlif istintaq hərəkətlərin keçirilməsində innovativ texno-

logiyaların tətbiqi ilə bağlıdır. Üçüncüsü isə hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının fəal şəkildə istifadə edilməsindən ibarətdir [2, s.19].

Bir qrup müəlliflər isə kriminalistik innovasiyanı məntiqi prizmadan sistemləşdirərək kriminalistik texnika, kriminalistik taktika və kriminalistik metodika sahəsində olan innovasiyalara ayırırlar [3, s.50].

Innovativ proseslərin həyata keçirilməsi üçün vacib şərtlərdən biri də bu sahədə kifayət qədər ixtisaslı mütəxəssislərin, həm də hüquqşünas kadrların olmasıdır. Bununla bağlı A.V.Qusyev haqlı olaraq qeyd edir ki, araşdırmanın ilkin mərhələsinə cəlb olunan inspektor - kriminalistlər cinayətin açılması, araşdırılması və qarşısının alınmasının keyfiyyətini təmin etmək məqsədilə mütləq şəkildə kriminalistik innovativ yanaşmalar barədə təsəvvürə malik olmalıdırlar [4, s.5]. Qeyd etmək lazımdır ki, kriminalistikada innovativ texnologiyaların və metodların tətbiqi məsələləri bir neçə aspekti əhatə edir:

- müstəntiqin idrak fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün innovasiya texnologiyalarından istifadə, cinayətlərin araşdırılmasının səmərəli təşkili və digər xidmət orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyətin optimallaşdırılması;

- bütövlükdə ibtidai istintaq prosesinin və onun ayrı-ayrı mərhələlərinin alqoritmləşdirilməsinə kömək edən informasiya - kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin təmin edilməsi;

- innovativ metodlarla işləməyi bacaran müstəntiqlərin, mütəxəssislərin (ekspertlərin) hazırlanması, onların ixtisaslarının artırılması, təcrübə mübadiləsi sahəsində didaktik vəzifələrin həlli.

Cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi göstərir ki, digər növ cinayətlərdə olduğu kimi, talama cinayətlərinin araşdırılmasının təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə yeni texnologiyaların və metodların tətbiqi zamanın tələbindən irəli gəlir. Talama cinayətlərinin araşdırılması zamanı tətbiq olunan innovativ metodları iki qrupa ayırmaq olar:

- birincisi, elm və texnologiyanın inkişafından irəli gələn və artıq uğurla tətbiq olunan innovativ metodlar;

- ikincisi isə yeni irəli sürülən, lakin tətbiqində elmi əsasları ilə bağlı problemlər olan innovativ

metodlar.

İlkin olaraq, birinci qrupa nəzər yetirək. Bu qrup innovativ metodlar daha çox talama cinayətlərinin araşdırılması zamanı istintaq hərəkətləri prosesində geniş tətbiq olunur. Talama cinayətləri üzrə daha çox keçirilən təxirəsalınmaz istintaq hərəkəti hadisə yerinə baxışdır. Hadisə yerinə baxışın vaxtında, hərtərəfli həyata keçirilməsi istintaqın uğurla başa çatmasını təmin edən əsas amillərdən biridir. Bu növ cinayətlər üzrə hadisə yerinə baxışın aparılması taktikasına çoxlu sayda elmi əsərlər həsr olunmuş, onlar əsasında ən səmərəli üsul, vasitə və metodlara dair praktiki tövsiyələr hazırlanmışdır. Hadisə yerinə baxışın keyfiyyətli aparılması elmi-texniki vasitələrdən istifadə etmədən səmərəli həyata keçirilə bilməz. Digər tərəfdən elm və texnikanın inkişafı ilə bağlı izlər əsasında daha geniş və dəqiq kriminalistik əhəmiyyət kəsb edən məlumatların əldə edilməsi məqsədilə hadisə yerində obyektlərin aşkar edilməsi, qeyd olunması və götürülməsi üçün yeni texniki vasitələrin və tədqiqat metodlarının işlənilməsi hazırlanmasını zəruri etmişdir.

Hadisə yerinə baxış xarakterindən asılı olaraq bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Talama cinayətləri üzrə hadisə yerinə baxış nisbətən böyük ərazini əhatə etdikdə, onun əhəmiyyət kəsb edən ayrı-ayrı hallarını və ümumilikdə, baxışın gedişatını tam, hərtərəfli qeyd etmək və işin xeyli asanlaşdırılması məqsədilə müasir foto və videokameralarla təchiz olunmuş pilotsuz uçuş aparatı olan dronlardan istifadə edilməsini məqsədəuyğun hesab etmək olar. Hərbcilərin uzun illərdir istifadə etdiyi ***pilotsuz uçuş aparatları və ya dronlar*** hüquq-mühafizə orqanlarında daha çox istifadə olunur. Artıq Avropa dövlətlərində dəlilləri toplamaq üçün onlardan istifadə edilir. Dronlardan istifadə etməklə böyük ərazilərdə qaçıb gizlənən cinayətkarların izinə asanlıqla düşmək olar.

Müxtəlif növ cinayətlərin, o cümlədən talama cinayətləri də daxil olmaqla kriminalistlər dronlardan, SD kartlardan və mobil telefonlardan məlumatların toplanması və təhlili üçün metod və modellər hazırlayırlar. Bundan əlavə, yüksək keyfiyyətli video və fotoçəkilişlərin aparılması qabiliyyəti, həmçinin onları avtomatik olaraq ötürmək bacarığı hadisə yerinə baxış zamanı zəruri

ruri məsləhətləşmələr üçün uzaqdan mütəxəssisləri cəlb etməyə imkan verir.

Pilotsuz uçuş aparatlarının tətbiqi bir çox üstünlüklərə malikdir: etibarlılıq və dizayn rahatlığı; kompaktlıq və manevr etmə imkanları; müxtəlif yüksəkliklərdən çəkiliş imkanları; yüksək tezliyə və kontrastlığa malik foto və videoçəkilişlərin aparılma qabiliyyəti [5, s.137]. Talama və digər cinayətlərin araşdırılması prosesində pilotsuz uçuş aparatlarının tətbiqi ilə bağlı olan problem müasir kriminalistik ədəbiyyatda kifayət qədər metodik təminatın olmaması ilə izah olunur. Qeyd olunan səbəbdən bu sahədə zəruri metodik tövsiyələrin, göstərişin və ya təlimatın hazırlanmasına artıq zərurət yaranmışdır.

Talama cinayətləri üzrə hadisə yerinə baxış zamanı **3D lazer skan** sistemlərinin istifadəsi də perspektivlidir. Bu sistemlər vasitəsilə hadisə yerində üçölçülü model şəklində aparılan foto və video çəkilişlər zamanı əldə edilən məlumatlar həmin hadisəni müşayiət edən şahid ifadələri ilə müqayisədə dəqiqliyi və etibarlılığı ilə seçilir. Dəyişikliklərə məruz qala bilən hadisə yerinin sonradan yenidən qurulması, həmçinin mövcud fəvqəladə halların qeydə alınması üçün belə sistemlərdən istifadə etmək xüsusilə effektivdir. 3D modelləşdirmənin köməyi ilə uydurulmuş oğurluq cinayətinin əlamətlərinin, izlərin əmələgəlmə mexanizminin müəyyən edilməsi və onların ilkin tədqiqi məqsədlə hadisə yerinin ümumi səhnəsinin yenidən bərpa edilməsi mümkün olur. Eyni zamanda bu sistem məlumatları rəqəmsal şəkildə saxlamaqla müstəntiqə törədilmiş talama cinayəti ilə bağlı ən xırda detalların təhlilinə və əldə olunan sübutların qiymətləndirilməsi üçün virtual cinayət hadisəsini təkrar-təkrar müşayiət etməyə əlverişli zəmin yaradır.

Beləliklə, 3D modelləşdirmə köməyi ilə hadisə yerinin vəziyyətini bərpa və təqlid etməklə cinayətin uydurulmasını göstərə bilən neqativ halları müəyyənləşdirmək mümkün olur. Bu səpkili proqram təminatının imkanlarından düzgün istifadə isə hadisə yerinə baxış prosesini həm virtual, həm də real həyatda əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdıracaqdır. Bundan əlavə, neqativ halların təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında irəli yürüdülmüş fərziyyələr isə cinayətin hərtərəfli və obyektiv

araşdırılmasının təmin edilməsinə imkan yaradır.

Qeyd edilənlərdən başqa, oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və digər talama cinayətləri üzrə hadisə yerində aşkar edilmiş ayaq izlərinin götürülməsi müxtəlif kütlələrdən istifadə etmədən işləmə mexanizmi skan etməyə əsaslanan vasitələr tətbiq etməklə həyata keçirilir. Hadisə yerində qalan insan ayaq izlərinin asanlıqla qeyd edilib götürülməsində 3D modelləşdirmə kimi innovativ texnologiyalardan istifadə effektivliyi ilə səciyyələnilir. 3D modelləşdirmə və 3D çap texnologiyaları vasitəsilə izlərin daha tez və dəqiq götürülməsinə nail olmaq olur. Bu məqsədlə İsrail Milli Polisinin ekspert bölmələri artıq bir neçə ildir ki, İsveçrə istehsalı olan Rent a FARO Focus S 150 3D skaner modellərindən istifadə edirlər [6, s.110]. Digər tərəfdən isə bu texnologiyalar hadisə yerində inspektor-kriminalistlərin işini asanlaşdırır, həmçinin ayaqqabı izlərinin kompüter proqramı əsasında eyniləşdirilməsinə imkan verir.

Hazırda dünyanın bütün sivil dövlətləri informasiya texnologiyalarının və süni intellektin inkişafına, onun nailiyyətlərindən ictimai həyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunmasına böyük diqqət yetirir. Eyni zamanda dünya dövlətlərinin hüquq-mühafizə orqanları rəqəmsal məlumatların ən səmərəli və sürətli emalı üçün *süni intellekt-dən* getdikcə daha çox istifadə edirlər [7].

Cinayət işinin araşdırılması prosesində həqiqətin müəyyən edilməsi üzrə müstəntiqin fəaliyyəti çətin, həm də çoxşaxəlidir və bu zaman kriminalistik vasitə, üsul və metodlardan geniş istifadə olunur. D.V.Baxtyevin qeyd etdiyi kimi, "Kriminalistika həmişə cinayətlərin müəyyən edilməsində və açılmasında faydalı olan potensial texnologiyalara yüksək həssaslıqla yanaşmışdır. Ona görə süni intellektdən istifadə məsələsi də onun üçün maraqlıdır" [8, s.43]. Bununla belə, fikrimizcə, süni intellekt hər ikisini - texniki komponenti, eləcə də insan şüurunu təqlid etməyə imkan verən idrak fəaliyyətini özündə ehtiva edən texnologiyanın yeni səviyyəsini təmsil edir. Bu sistem insan zəkasına aid, məsələn, düşünmə, öyrənmə və problemlərin həlli kimi kompüter funksiyalarının inkişaf istiqamətini özündə ehtiva edir. Başqa sözlə desək, süni intellekt insanlara

xas olan qüsurlar olmadan, onun zehni fəaliyyət imkanlarının kompüter və informasiya texnologiyaları müstəvisinə köçürülməsidir.

Süni intellektə əsaslanan sistemlərin inkişafı və sonradan müstəntiqlərin, təhqiqatçıların, əməliyyatçıların peşəkar fəaliyyətində istifadəsi ilə bağlı bəzi çətinliklərə baxmayaraq, onlar müqayisəedilməz dərəcədə böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu sistemlərin köməyi ilə cinayət-prosessual fəaliyyətin optimallaşdırılması, araşdırma subyektlərinin iş yükünün azaldılması, istintaq səhvlərinin minimuma endirilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi vəzifələr ardıcıl şəkildə həll olunur. Cinayətin araşdırılması zamanı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində taktiki üsul və kombinasiyaların qurulmasında, həmçinin müxtəlif növ cinayətlər üzrə xüsusi metodikaların yaradılmasında süni intellektdən istifadə oluna bilər [9, s.325].

Fikrimizcə, süni intellekt sisteminin cinayət-prosessual təminatı aşağıdakı bir-biri ilə əlaqəli və bir-birini tamamlayan elementlərlə təmsil olunmalıdır: cinayətlərin açılması və araşdırılması subyektlərinin bu istiqamətdə peşə hazırlığı; onun cinayət-prosessual təminatı; onun elmi-tədqiqat təminatı; onun informasiya və texniki təminatı. Cinayət prosesi və kriminalistikanın gələcək uğurlu inkişaf perspektivini təmin edən amillərdən biri də məhz süni intellekt sistemləri ilə bağlı olacaqdır. Ona görə də cinayətin araşdırılmasında böyük həcmdə məlumatların emalı və təhlili zamanı güclü vasitələrdən biri də süni intellektidir. O, cinayət sxemlərini və qanunauyğunluqlarını effektiv müəyyən etməyə və qarşısını almağa, araşdırma müddətini azaltmağa və nəticələrin dəqiqliyini artırmağa imkan verir. Bununla belə, bu sahədə süni intellekt tətbiq edilərkən məxfilik və etik məsələlər nəzərə alınmalıdır [10, s.568].

Cinayətin qarşısının alınmasında süni intellektin tətbiqi problemini həll etmək üçün 2021-ci ilin martında Yaponiyanın "Fujitsu" kompaniyası tərəfindən "Actlyzer" adlı davranış analizi texnologiyası hazırlanmış və BMT-nin Cinayətkarlığın qarşısının alınması və cinayət ədliyyəsi üzrə Konqresinə (Kioto Konqresi) təqdim edilmişdir.

Bu texnologiya cinayətin qarşısının alınması və videomüşahidə, oğurluq zamanı müxtəlif qıfıl,

kilidlərin açılması və sındırılması hallarının, bank sistemində dələduzluq, oğurluq və digər cinayət əməlləri ilə bağlı digər hərəkətlərin müəyyən edilməsi üçün faydalı tədqiqatların aparılması qabiliyyətinə malikdir.

Talama cinayətləri ilə bağlı çox hallarda hadisə yerində aşkar edilmiş insan bədəninin müxtəlif ifrazatları və hissələri (qalıqları) əsasında DNT tədqiqatının keçirilməsinə zərurət yaranır. **Dezoksiribonuklein turşusu (DNT)** analizinin keçirilməsi ilə əldə edilən genetik məlumatın digər biometrik məlumatlardan üstünlüyü onun insana məxsus hər bir bioloji mənşəli materialdan istifadə etməklə əldə edilməsi, bədən qalıqları və canlı şəxsdən bioloji mənşəli materialın sadə və əlavə vəsait tələb olunmadan götürülməsi, tədqiqatının aparılması üçün tələb olunan bioloji mənşəli materialın uzun müddətdə analizə yararlı qalması və daşdığı informasiyanın itməməsi təşkil edir. Oğurluq cinayətlərində hadisə yerində stəkan üzərində qalmış dodaq izi, siqaret kötüyü üzərində qalmış ağızın selikli qişasının qalıqları və digər ifrazatlar belə, DNT nümunəsi kimi şəxsin eyniləşdirilməsində istifadə oluna bilər. Müasir dövrdə genomikanın kompüterlə birlikdə istifadəsi təcrübəsi getdikcə daha çox yayılıb ki, bu da şəxsin fotorobotunu bir DNT nümunəsi əsasında hazırlanmasına imkan verir. Lakin hadisə yerinə baxış və digər istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində bioloji izlərin əldə olunması müəyyən qədər çətinlik yaradır və vaxt keçdikcə onların zahiri görünüşü dəyişir, bəzi hallarda onların tərkibinin dəyişməsinə, həmçinin çürüməsinə səbəb olur. Ona görə də bu növ izlərin götürülməsində ixtisaslı mütəxəssislərin iştirakı və müvafiq texniki vasitələrdən istifadə zəruri şərtlərdən hesab olunur.

XX əsrin ortalarından sonlarına qədər avtomatlaşdırılmış barmaq izi identifikasiyası sistemlərinin inkişafı identifikasiya prosesini sürətləndirdi. Bu sistem çərçivəsində skaner vasitəsilə şəxslərin qısa zaman ərzində "canlı" daktiloskopiyası həyata keçirilir və məlumatlar dərhal **ADİS**-ə ötürülür. Müasir rəqəmsal texnologiyaları hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətlərində istifadəsi üçün yüksək keyfiyyətli barmaq izi məlumatlarına malik **ADİS** "Papillon" kimi böyük massivlər formalaşdırmağa imkan verdi [11, s.325].

ADİS barmaq izi qeydiyyatının kompüter məlumat bazasından ibarət biometrik həllidir və məlum və ya naməlum şəxsin əl-barmaq izlərini müəyyən etmək üçün onları axtarmağa və müqayisə etməyə qadirdir. Müasir ADİS-lər qısa zaman kəsiyində milyarddan çox barmaq izini axtara bilir. Mövcud alqoritmlər demək olar ki, 100 faiz dəqiqdir.

Azərbaycan Respublikasında da daktiloskopik məlumatların sistemləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması sahəsində bir çox tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bu cür tədbirlərin hüquqi əsasını “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” 29 iyun 2018-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu və bu Qanunun tətbiqi ilə bağlı olan digər normativ-hüquqi aktlar təşkil edir.

Qanuna müvafiq olaraq məcburi və ya könüllü dövlət daktiloskopik qeydiyyatı aparılır və bunun da əsasında müvafiq qeydiyyat kartotekası və daktiloskopik məlumat bankı yaradılır [12].

Daktiloskopik qeydiyyat kartotekası dövlət daktiloskopik qeydiyyatından keçirilmiş şəxslərə dair məlumatların qeydiyyat kartlarına əsasən, daktiloskopik məlumat bankı isə dövlət daktiloskopik qeydiyyatından keçirilmiş şəxslərə və ya naməlum meyitə dair tərtib olunmuş daktiloskopik xəritələrin elektron formatda məcmusundan formalaşdırılır.

Əvvəllər daktiloskopik qeydiyyat kartotekasının formalaşdırılması üçün daktiloskopik xəritələrin bir nüsxəsi DİN-nin informasiya mərkəzinə göndərilir və barmaqların papilyar naxışlarının daktilodüsturları çıxarılaraq daktiloxəritəyə yazılırdı. Buna uyğun olaraq daktiloxəritələr sistemləşdirilirdi. Lakin kompüter texnologiyalarının inkişafı və onların hüquq-mühafizə orqanlarının cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsinə uğurlu tətbiqi nəticəsində hal-hazırda əməliyyat-sorğu uçotlarının aktuallığı, cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyəti nəzərə alınaraq AR DİN-in müvafiq idarələrində onların avtomatlaşdırılması sahəsində mühüm tədbirlər görülmüş və ən müasir üsullardan, elmi-texniki vasitələrdən və kompüter-proqram təminatından istifadə olunaraq bu sahədə qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının tələbinə uyğun av-

tomatlaşdırılmış qeydiyyat sistemləri (ADİS – Avtomatlaşdırılmış Daktiloskopik İdentifikasiya Sistemi) – məlumat bankları yaradılmışdır.

Hadisə yerində çox zaman cinayətkarın barmaq izinin qalması hallarının müşahidə olunduğunu nəzərə alaraq, oğurluq və digər talama cinayətlərinin araşdırılmasında ADİS-in rolunu əvəzsiz hesab etmək olar.

Talama cinayətlərinin istintaqı zamanı istifadə olunan ən son texnoloji irəliləyişlərdən biri üzünə proqramdır. Artıq bir çox dünya dövlətlərinin hüquq-mühafizə orqanları sifətin avtomatik tanınmasına imkan verən proqram sistemlərindən istifadə edir, onları videomüşahidə sistemləri və artıq verilənlər bazasında mövcud olan məlumatlar ilə müqayisə edir. Eyni zamanda sifətin biometrik parametrlərinə əsaslanan indeks texnologiyalarından istifadə etməklə yüksək tanınma dəqiqliyinə nail olunur. Polisin də bu sistemdən istifadə etmək imkanı var, çox vaxt cinayətlərin müəyyən edilməsində, qarşısının alınmasında və araşdırılmasında, axtarışda olan şəxslərin yerinin müəyyən edilməsində əsas rol oynayır [13, s.927]. Bu texnologiya gözün tor qişası və barmaq izi skanları kimi digər texnologiyalardan daha rahat olan sürətli və səmərəli yoxlama sistemi olaraq çıxış edir. Artıq insanın üzünün 2D təsvirlərini 3D modellərə çevirən proqramlar mövcuddur və bu çevrilmənin sürəti saniyələrdə baş verir. Eyni zamanda bir insanın eynək taxması və ya üzün plastik əməliyyat nəticəsində dəyişikliyə məruz qalması heç də fərq etmir və bu tanınma alqoritminə mane olmur. Kifayət qədər güclü bir kompüterdə bir fotosəkil milyonlarla üzə uyğunlaşdırıla bilər.

Odoroloji metodlar da tərəfimizdən innovativ metodlara daxil edilmişdir. Odorologiya latınca “odor” – iy (iyi hiss edirəm) və yunanca “logos” – təlim, elm sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib, iylər haqqında təlim, elm mənasını verir. İy izlərinin götürülməsi və tədqiqi vasitələrindən asılı olaraq kriminalistik odorologiyanın 2 növü fərqləndirilir:

- kinoloji odorologiya. Kinoloji odorologiyada iybilmə analizatoru qismində xidməti-axtarış itlərinin iybilmə üzvü çıxış edir.

- instrumental (olfaktor) odorologiya. Olfaktor odorologiyada isə iybilmə analizatoru qismində

xüsusi elmi-texniki vasitə və metodlardan istifadə edilir.

Innovativlik baxımdan, bizi maraqlandıran olfaktor odorologiyasıdır. Oğurluq və digər talama cinayətlərinin istintaqı zamanı hadisə yerində cinayətkara məxsus hər hansı bir əşyanın qalması belə, onun iy izinin müəyyənləşdirilməsi ilə eyniləşdirməyə imkan verir. Müasir dövrdə istintaq təcrübəsində məhkəmə-odoroloji ekspertizasını təyin etməklə iy daşıyan obyekt (paltar, silah və digər əşyalar) üzərində olan iyin yoxlanılan şəxsə məxsus olmasını, obyekt üzərindəki iy izlərinin qadına və ya kişiyyə məxsusluğunu, onların konkret şəxsin ayaq, əl izləri ilə qoyulmasını, siqaret kötüklərinin üzərində olan iy izlərinin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən qoyulmasını və s. bu kimi eyniləşdirmə və diaqnostik xarakterli sualların cavablandırılmasını mümkün edir. Oğurluğun yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya digər saxlanma yerlərinə daxil olmaqla törədilməsi zamanı cinayəti törədən şəxsin maneələri dəf edərək və göstərilən obyektlərdə yerləşən əmlakı ələ keçirərkən, hadisə yerində saxlanmış ona məxsus iyi bu sahədə mövcud innovativ metodlarla tədqiq etmək mümkündür.

Kriminalistika da ciddi maraq doğuran sahələrdən biri də cinayətlərin araşdırılmasında **kvant kompüterlərinin** tətbiqi məsələsidir. Kvant kompüterini hesablayıcı qurğu olub, verilənləri ötürmək və emal etmək üçün kvant mexanikasıdan istifadə edir [14, s.755].

Kvant kompüterləri klassik kompüterlərdən fərqli olaraq, daxil olan məlumatları qısa zaman kəsiyində təhlil etməyə, həmçinin bir nüvədə qurulan sübutları paralel şəkildə hesablamağa imkan verir. Kvant kompüterlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kvant alqoritmlərinin istifadə imkanındır ki, bunlar klassik kompüterlərdə istifadə olunan alqoritmlərdən fərqli olurlar [15, s.35]. Bu, çox böyük həcmdə olan məlumatların daha sürətli və hərtərəfli analitik təhlil edərək, cinayətlərin araşdırılması üçün yeni potensial imkanlar yaradır. Talama cinayətlərinin araşdırılmasında kvant kompüterlərinin tətbiqi sübutların toplanması üçün yeni imkanlar yaradır. Belə ki:

- kvant kompüterləri oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq və digər talama cinayətlərinin araşdırıl-

masında məlumatların hərtərəfli, sürətli və effektiv şəkildə təhlilinin aparılmasına imkan verərək, daha çevik tədbirlərin görülməsinə münbit şərait yarada bilər. Cinayətkarlar üçün əhəmiyyət kəsb edən və onlar tərəfindən şifrələmə sistemləri ilə qorunan məlumatların daha sürətli şəkildə qırılmasına imkan verə bilər;

- kvant kompüterləri oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və digər talama cinayətlərini törədən mütəşəkkil dəstənin üzvləri arasında mövcud cinayətkar əlaqələri daha tez təhlil etmə imkanına malikdir. Bu isə cinayətkarların hərəkətlərini izləmək və potensial qurbanların qorunması üçün vaxtında zəruri tədbirlərin görülməsinə imkan yaradacaqdır;

- kvant kompüterləri digər cinayətlərdə olduğu kimi, talama cinayətlərini törədən şəxsləri qısa vaxt ərzində onların biometrik məlumatları əsasında eyniləşdirmə imkanına malikdir.

Gələcəkdə cinayətin araşdırılmasında kvant kompüterlərinin tətbiqi məsələlərinin uğurla tətbiqi bir tərəfdən zəruri kompüter texniki vasitələrin, proqramların əldə olunmasını, digər tərəfdən bu istiqamətdə əməkdaşların ixtisasının artırılmasını, həmçinin yeni kadrların hazırlanmasını tələb edir.

Innovativ metodların ikinci qrup təsnifatına diqqət yetirsək, bu metodların tətbiqi sahəsində həm elmi cəhətdən əsaslandırma problemi yaşanır, həm də hüquqi tənzimləmədə boşluqlarla müşayiət olunur. Bu qrup metodlar qeyri-ənənəvi və ya parakriminalistika adı altında birləşdirilmişdir. **Qeyri-ənənəvi metodlar** dedikdə, istintaq (məhkəmə) təcrübəsində yeni tətbiq olunan, bu istiqamətdə elmi tədqiqatlar aparılan və müəyyən müsbət nəticələr əldə edilməsinə baxmayaraq, onların səmərəliliyinə, məqsədyönlüliyinə, etibarlılığına şübhə ilə yanaşılan, lakin gələcəkdə özünü təsdiq edə biləcək metodlar başa düşülür. Bir sıra qeyri-ənənəvi metodlar müxtəlif elm sahələrində (psixologiya, tibb, biologiya, fizika və s.) geniş tətbiq edilən və özünü kifayət qədər doğruldan metodlardır ki, onlardan hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətində də istifadə edilməsinin mühüm əhəmiyyəti danılmazdır. Belə qeyri-ənənəvi metodlara bioritmologiya, musiqi və qoxu fonunun tətbiqi ilə dindirmə və s. aid edilir [16, s.47]. Bundan əlavə, cinayətlərin açılması və araş-

dırılmasında əhəmiyyət kəsb edən kriminalistik dermatoqrafika, kriminalistik bioskopiya, kriminalistik genoskopiya, kriminalistik kadavralojiya, kriminalistik portret (psixoloji portret) kimi yeni metod və təlim sahələrinin tətbiqi ilə bağlı elmi müzakirələr hələ də davam etməkdədir.

Beləliklə, cinayətkarlığın daha mürəkkəb məzmun alması cinayət törədən şəxslər tərəfindən yeni üsul və vasitələrdən istifadə edilməsi halları bilavasitə onların aşkar edilməsi, açılması və araşdırılması fəaliyyətinin təkmilləşdirməsi üçün daha səmərəli yolların axtarılmasını zəruri edir.

Elmin və texnikanın dinamik inkişafı cinayətlərin də yeni metodlarla törədilməsinə şərait yaradır ki, bu da istintaq metodlarının inkişaf etdiril-

məsini tələb edir. Formalaşan innovativ texnologiyalar və metodlar cinayətlərin istintaqının optimallaşdırılmasına və təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Lakin hər innovativ metodun tətbiqi heç də uğurlu nəticə verə bilməz. Fikrimizcə, bunun üçün həmin metodun validasiya şərtlərinə (təhlükəsizlik, qanunauyğunluq, elmi əsaslılıq, səmərəlilik və s.) cavab verməsinə zəruri diqqət yetirilməlidir. Əminliklə demək olar ki, innovativ texnologiyaların və metodların tətbiqi kriminalistik fəaliyyəti həyata keçirən qurumların məhkəmə ekspertizası, istintaq və əməliyyat-axtarış orqanlarının məqsədyönlü, səmərəli, hərtərəfli və obyektiv fəaliyyətini təmin etməyə əlverişli şərait yaradacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Моисеева Т.Ф. Инновационные технологии осмотра места происшествия. Вестник экономической безопасности № 3. -М., -2021. -356 с.
2. Жижина М. В. Инновационное развитие криминалистики на современном этапе. Вестник криминалистики № 1. -2012. -165с.
3. Смушкин А. Б., Савельева М. В., Потапова Н. Л. Перспективные направления разработки и реализации криминалистических инноваций. Электронные приложение к « Российскому юридическому журналу», № 3. -Екатеринбург, 2021. -84 с.
4. Гусев А. В. Концепция формирования специального криминалистического познания и механизма в уголовном судопроизводстве вне судебно-экспертной деятельности: автореф. дис. д-ра юрид. наук. - Краснодар, -2015. -46 с.
5. Справцева Е. В. Применение квадрокоптеров в ГИБДД // Технические науки – от теории к практике / Сб. ст. по материалам LXVIII междунар. науч.-практ. конф. № 3 (63). -Новосибирск: Изд. АНС «СибАК», -2017. 160 с.
6. Перцев Р.В. Исследование современных технико-криминалистических методов обнаружения, фиксации, изъятия следов обуви и дальнейшего их учёта для раскрытия преступлений. Теория та практика судовой экспертизы и криминалистики: зб. наук. Пр. редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепитько та ин. Харьков: Право, Вип.21, -2020. -119 с.
7. Tymoshenko Y.P., Kozachenko O.I., Kyslenko D.P., Horodetska M.S., Chubata M.V., Barhan S.S. Latest technologies in criminal investigation. <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1941/25805>.
8. Бахтеев Д.В. Искусственный интеллект в криминалистике: состояние и перспективы использования / Д.В. // Российское право: образование, практика, на № 2 (104), -2018. -215с.
9. Макаров В.А. Вопросы внедрения искусственного интеллекта в разделы криминалистики / Текст: непосредственный // Молодой ученый № 49. -Казан, -2023. -683 с.
10. Искандерова Ш.Д. Влияние искусственного интеллекта на современный мир // Science and Education, №4. -2023, -750 с.
11. Сафанов А.А. Современная автоматизированная дактилоскопическая идентификационная система органов внутренних дел Российской Федерации. Вестник экономической безопасности № 3. -М., -2021. -356 с.
12. “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” 29 iyun 2018-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
13. Пшиченко Д.В. Использование искусственного интеллекта в противодействии преступности.

Международный научный журнал «Вестник науки» № 6 (63), -2023. -1372 с.

14. Колесников П.О., Голубничий А.А. К вопросу о квантовых компьютерах их развитии и современном состоянии. Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей «StudNet» №1, -2022. -762 с.

15. Козихин И.А. Улучшение решения задачи коммивояжера с помощью квантовых вычислений: анализ и результаты. Ученые записки УлГУ. Сер. Математика и информационные технологии № 1, -2023. -184 с.

16. İ.S.Abbasova, G.A.Rzayeva. Dindirmə zamanı parakriminalistikanın imkanlarından istifadənin prosessual və taktiki xüsusiyyətləri. -Bakı: Təknur, -2016. -208 s.

Джанполад ДААНОВ
Начальник Академии полиции МВД,
генерал-майор полиции

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И МЕТОДОВ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ СВЯЗАННЫХ С ХИЩЕНИЕМ

РЕЗЮМЕ

В настоящее время актуальным является выбор соответствующих технических средств и методов, связанных с процессом разработки инновационных криминалистических технологий, изучение их криминалистических особенностей, а также необходимость применения их для раскрытия и расследования преступлений. В статье показано развитие новых способов и методов в соответствии с развитием цифровых технологий и возможности их использования в целях получения информации, имеющей криминологическое значение для раскрытия, расследования и предотвращения преступлений. Как и в других видах преступлений, возможности использования дронов, 3D-моделирования, биодетекторов, автоматизированных дактилоскопических систем и т.п., а также нетрадиционных методов при выявлении и расследовании противоправных действий, связанных с хищением частной собственности граждан.

Ключевые слова: цифровая криминалистика, инновационный метод, искусственный интеллект, цифровая технология, автоматизированная информационная система, одорология, нетрадиционные методы, криминалистическая геноскопия.

Djanpolad DAANOV
Head of the Police Academy
of the Ministry of Internal Affairs, police major general

FORENSIC ASPECTS OF THE USE OF SOME INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND METHODS IN THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO THEFT

SUMMARY

Currently, the selection of appropriate technical means and methods related to the process of developing innovative forensic technologies, the study of their forensic features, as well as the need to use them to solve and investigate crimes is relevant. The article shows the development of new methods and methods in accordance with the development of digital technologies and the possibility of their use in order to obtain information of criminological significance for the detection, investigation and prevention of crimes. As in other types of crimes, the possibility of using drones, 3D modeling, biodetectors, automated fingerprint systems, etc., as well as unconventional methods in identifying and investigating illegal actions related to the theft of private property of citizens.

Keywords: digital forensics, innovative method, artificial intelligence, digital technologies, automated information system, odorology, unconventional methods, forensic genoscopy.